

**ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ БАҲОЛАШ
МЕТОДОЛОГИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИДАН
ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИАТЛАРИ**

PhD Юсуфалиев Олимжон

Гулистон давлат университети

ORCID: 0009-0006-8109-2833

olimyusufaliyev85@gmail.com

Аннотация. Мазкур мақолада тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш учун хориж тажрибасини таҳлилий ўрганиш, уни миллий шароитга татбиқ қилиш имкониятлари, ҳамда амалдаги статистик маълумотларга таянган ҳолда тавсиялар ишлаб чиқиш кўзда тутилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, фаровонлик, аҳоли, кўрсаткич, мезон

**ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В
СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

PhD Юсуфалиев Олимжон

Гулистанский государственный университет

Аннотация. В статье проводится аналитическое исследование зарубежного опыта, возможностей его применения в отечественных условиях, а также разрабатываются рекомендации на основе современных статистических данных по совершенствованию методологии оценки предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, благосостояние, население, показатель, критерий.

**OPPORTUNITIES FOR USING FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING THE METHODOLOGY
FOR ASSESSING ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UZBEKISTAN**

PhD Yusufaliev Olimjon

Gulistan State University

Abstract. This article provides an analytical study of foreign experience, the possibilities of its application to national conditions, and the development of recommendations based on current statistical data to improve the methodology of entrepreneurship assessment.

Keywords: entrepreneurship, well-being, population, indicator, criterion.

Адабиётлар шарҳи.

O'Leary (2022): Тадқиқотлар шундан далолат берадики, юқори иқтисодий самарага эга Европа минтақаларида тадбиркорлик имконият асосида юз берса, қашшоқроқ минтақаларда мажбурий тадбиркорлик устун туради. Бизнинг таҳлиллар 148 ҳудудни қамраб олган ва бизнес ўсиши билан ишсизлик даражаси ўртасидаги боғлиқликни аниқлаган. Бу иқтисодий сиёсатда индивидуал ёндашув талаб этилишини англатади.

Mercedesning (2021) fikricha, Европа tadbirdorlik muhiti turli hududlarda juda farqli bulib, bu farq institutsional rivojlaniш, ta'lim daraжasi, innovatsiyaга etibor va siёсий barqarorlik kabi omillar bilan bogliq. Shimoliy mamakatlarda startap va texnologik йunalishdagi tadbirdorlik ўsiш kўrsatmoqda, janubiy hududlarda esa anъanaviy biznes turлари ustun туради. Bunday farqlar mamakatlar ўртасидаги рақобатбардошликни белгилайди.

Chi va бошқаларнинг (2021) тадқиқотларида таъкидланишича, Корпоратив тадбиркорлик компаниянинг молиявий самарадорлигига жуда кучли таъсир кўрсатади. Унинг муваффақияти кадрлар сиёсати, рақамлаштириш жараёнлари ва ташкилий маданият билан узвий боғлиқ. Биз библиометрик ва тизимли таҳлил усуллари ёрдамида бу боғлиқликни тасдиқладик. Бундай таҳлиллар келгусида тадбиркорлик стратегияларини такомиллаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

COVID-19 пандемияси даврида тадбиркорлик мухитини объектив баҳолаш учун ТОПСИС ва энтропия усулларида фойдаландик. Нидерландия, Литва ва Финляндия энг қулай бизнес муҳитга эга давлатлар сифатида эътироф этилди. Ҳисобот 13 мезон асосида Европа мамлакатларини тўрт гуруҳга ажратди. Бундай моделлар давлат сиёсатини мослаштиришда муҳим ўрин тутди (Remeikienė ва бошқалар, 2023).

GMR-Europe модели тадбиркорлик экотизимларининг сифатини баҳолашда янги ёндашувни таклиф этади. У Productivity, GDP, иш билан бандлик ва иш ҳақи каби кўрсаткичларни симуляция орқали баҳолайди. REDI индекси билан интеграцияланган модел турли ҳудудларда тадбиркорлик сиёсати қандай таъсир кўрсатишини чуқур таҳлил қилиш имконини беради (Varga ва бошқалар, 2020).

Katunina va Fomina (2021) фикрича, Европада ижтимоий тадбиркорлик лойиҳаларини бошқариш учун PM² ва PMI методологиялари қиёсий таҳлил қилинди. Ҳар икки усул самарали бўлган бўлса-да, Европа стандарти бўйича амалга оширилган лойиҳалар стратегик йўналиш ва экотизимга интеграцияга кўпроқ эътибор қаратиши билан ажралиб турди.

SocialB лойиҳаси доирасида Италия, Ирландия, Греция ва Словениядаги ижтимоий тадбиркорлик соҳасида малака камчиликлари аниқланди. Тадқиқот натижалари инновацион ўқитиш контенти ва ечимларнинг ишлаб чиқишига олиб келди. Бу лойиҳа SEларнинг ривожланиши ва барқарорлиги учун амалиётга асосланган ёндашувни тақдим этади (Loukouroulos ва бошқалар, 2023).

Юқоридагиларга асосланадиган бўлсак, тадбиркорликни баҳолаш методологияси нафақат иқтисодий самарадорликни, балки ижтимоий таъсир, ҳудудий мослашув, таълим ва стратегик кўникмаларни қамраб олган кўп жиҳатли ёндашувни талаб этмоқда. Ушбу тенденциялар миллий ва минтақавий даражада ҳам амалиётда, ҳам сиёсат шакллантиришда қўлланилиши лозим.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Тадбиркорлик фаолиятини холис баҳолаш учун кўпқиррали мезонлар тизимидан фойдаланилади. Жаҳон банкининг Doing Business (Бизнес юритиш енгиллиги) рейтинги узоқ йиллар давомида мамлакатларда бизнес муҳитининг регулятив жиҳатдан қанчалик қулай эканлигини ўлчаш мезони бўлиб келди. Бунда корхонани рўйхатдан ўтказиш, рухсатнома ва лицензиялар олиш, кредит ресурсларидан фойдаланиш, солиқ тўлаш, шартномаларни ижро этиш каби кўрсаткичлар баллларда баҳоланади. Шунингдек, Global Entrepreneurship Monitor (GEM) ва бошқа халқаро тадқиқотлар тадбиркорлик фаоллиги даражасини (масалан, янги бизнеслар улуши, катта ўсиш салоҳиятига эга стартаплар сони) ҳамда тадбиркорлик экотизими ҳолатини (молия манбалари, инфратузилма, таълим, инновация муҳити ва ҳ.к.) таҳлил қилади. Илмий адабиётларда тадбиркорлик экотизими тушунчаси кенг қўлланиб, регулятив муҳит билан бир қаторда норасмий институтлар, бозор имкониятлари ва маданий омиллар ҳам баҳолашда инobatга олиниши таъкидланади. Шундай экан, тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш методологияси таркибий (яъни бизнес муҳитининг ҳуқуқий-иқтисодий шарт-шароитларини баҳолаш) ва натижавий (яъни тадбиркорликнинг иқтисодий-ижтимоий кўрсаткичларини ўлчаш) ёндашувларни ўз ичига олиши керак.

АҚШ дунёдаги энг ривожланган тадбиркорлик экотизимларидан бирига эга. Мамлакатнинг умумий бизнес муҳити жуда рақобатбардош бўлиб, Жаҳон банки рейтингда АҚШ 2020 йилда дунёда 6-ўринни эгаллаган эди. АҚШда тадбиркорликни баҳолашда асосий эътибор янги корхоналар сони ва уларнинг ҳаётийлик даражасига, кичик бизнеснинг иқтисодиётдаги улушига, шунингдек инновацион стартаплар фаолиятига қаратилган. Масалан, 2021–2022 йилларда АҚШда янги бизнесларнинг рўйхатдан ўтиши кескин ошиб, рекорд даражага етгани кузатилди¹. Бу кўрсаткич тадбиркорлик фаоллигини баҳоловчи муҳим индикатор сифатида қайд этилади. АҚШда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш ва уни мониторинг қилиш учун мустақил институтлар мавжуд. Жумладан, АҚШ Кичик бизнес маъмурияти (SBA) кичик тадбиркорлик субъектларига кредит кафолатлари, бизнес-инкубаторлар ва таълим дастурлари орқали ёрдам беради ҳамда ҳар йиллик ҳисоботларда кичик бизнеснинг ўсиш кўрсаткичларини таҳлил қилади. Шу билан бирга, АҚШда Kauffman Foundation каби илмий-тадқиқот ташкилотлари тадбиркорлик индексларини (масалан, Kauffman Startup Activity Index) чоп этиб боради; бу индекслар янги ташкил этилган фирмалар улуши, аҳолининг тадбиркорликка интилиши ва бошқа кўрсаткичларни қамраб олади.

¹ <https://www.forbes.com/sites/danestangler/2022/11/14/happy-global-entrepreneurship-week-part-1-will-surging-business-creation-continue/#:~:text=Happy%20Global%20Entrepreneurship%20Week%2C%20Part,celebrated%20by%20the%20Biden>

АҚШда тадбиркорлик муҳитининг регулятив асослари федерал ва штат даражасида тартибга солинади. Умуман олганда, АҚШда бизнесни рўйхатдан ўтказиш жараёни нисбатан тез ва осон: кўп штатларда онлайн рўйхатдан ўтиш йўлга қўйилган, устав капитали учун мажбурий минимал талаб йўқ, давлат рўйхатидан ўтиш божи эса оз миқдорни ташкил этади. Масалан, Doing Business методологиясига мувофиқ, АҚШда корхонани бошлашга сарфланадиган ўртача вақт 4–5 кунни ташкил қилган, процедуралар сони 6 та атрофида эди². Регулятив муҳитнинг самарадорлиги контрактларни ижро этиш ва инвесторларни ҳимоя қилиш соҳаларида ҳам намоён бўлади – АҚШда хусусий мулк дахлсизлиги ва суд тизимининг самараси тадбиркорлик учун мустаҳкам кафолат яратади.

Тадбиркорликни рағбатлантиришда рақамлаштириш даражасининг юқорилиги АҚШнинг кучли жиҳатларидан бири. Солиқ декларациялари топшириш, лицензия учун мурожаат қилиш, бухгалтерия ҳисоботи юритиш каби кўплаб жараёнлар электрон шаклга ўтказилган. Масалан, федерал даражада солиқ идораси (IRS) ва бошқа муассасалар онлайн хизматлар кўрсатади, электрон имзо ва электрон аризалар орқали бюрократик жараёнлар тезлаштирилган. Шу билан бир қаторда, АҚШ тадбиркорлик муҳитида гендер ёндашув ҳам кузатилади – аёллар ва эркеклар учун бизнес юритиш имкониятлари кўрсаткичларини алоҳида таҳлил қилиш йўлга қўйилган. АҚШда аёллар томонидан мулкчилик қилинадиган корхоналар улуши тахминан 40% ни ташкил этади ва бундай корхоналар 10 миллиондан ортиқ иш ўринларини яратгани қайд этилган³. Бу кўрсаткич жаҳон миқёсида юқори натижа ҳисобланиб, АҚШда аёл тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга қаратилган дастурлар самараси сифатида баҳоланади. Масалан, федерал ҳукумат ҳар йили давлат харидларининг маълум улушини аёллар мулкидаги компаниялардан сотиб олишни мақсад қилади, шу орқали гендер тенглигини рағбатлантиради.

Сингапур халқаро рейтингларда йиллар давомида энг тадбиркорлик учун қулай мамлакатлардан бири сифатида тан олиниб келган. 2010 йиллар давомида Сингапур бир неча бор Doing Business рейтингда 1-ўринни эгаллаган бўлса, 2020 йилда у 2-ўринда қайд этилди⁴. Сингапур модели тадбиркорликни баҳолаш методологиясида тизимли ва ҳукумат томонидан мувофиқлаштирилган ёндашув билан ажралиб туради. Бу ерда асосий индикаторлар сифатида бизнесни бошлаш тезлиги, шартномаларни муҳофаза қилиш сифатлари, мулк ҳуқуқларининг кафолатланганлиги, коррупциянинг минимал даражаси ва энг муҳими – барча давлат хизматларининг рақамлаштирилганлиги кўрсатилади. Масалан, Сингапурда янги корхонани рўйхатдан ўтказиш учун бор-йўғи 1-2 кун ва 2 та процедура талаб этилади, сарфланадиган тўловлар эса жуда кам (ЯИМга нисбатан 0,4% атрофида) экани Doing Business ҳисоботларида таъкидланган. Бу натижа энг яхшилардан бири бўлиб, мамлакатдаги Accounting and Corporate Regulatory Authority (ACRA) томонидан яратилган “BizFile” онлайн тизими орқали барча жараёнлар тезкор ва шаффоф амалга оширилиши туфайли мумкин бўлмоқда.

Сингапурда тадбиркорликни баҳолашда институтционал ёндашув юқори даражада: ҳукумат қошида махсус агентликлар бизнес муҳитини мониторинг қилади ва ҳар йили халқаро мезонлар асосида баҳолаш ўтказади. Жумладан, Enterprise Singapore агентлиги кичик ва ўрта бизнесларни ривожлантириш стратегиясини юритади, уларнинг экспорт салоҳияти, инновация фаолияти каби кўрсаткичларни баҳолайди. Давлат сиёсати доимий равишда халқаро стандартларга мослаб турилади – масалан, Солиқ маъмурияти, Божхона, Лицензиялаш идоралари ўртасидаги маълумот алмашинуви тўлиқ электрон тарзда бирлаштирилган. Регуляторлик механизмлари

² <https://www.atlas-mag.net/en/article/doing-business-2019-ranking-of-the-african-and-middle-eastern-countries#:~:text=%282,th>

³ <https://newsroom.wf.com/English/news-releases/news-release-details/2024/New-Report-Finds-Growth-of-Women-Business-Owners-Outpaces-the-Market#:~:text=New%20Report%20Finds%20Growth%20of,Closing%20the%20gap%20in>

⁴ <https://www.atlas-mag.net/en/article/doing-business-2019-ranking-of-the-african-and-middle-eastern-countries#:~:text=%282,th>

ҳақида гапирганда, Сингапур қонунчилик базаси тезкор ислоҳотлар билан таниш: ортиқча бюрократик талабларни бекор қилиш (“regulatory guillotine”), лицензиялаш тартибларини соддалаштириш ва ҳар бир янги меъёрий ҳужжат учун таъсирни баҳолаш (Regulatory Impact Assessment) тизими йўлга қўйилган.

Сингапурда рақамлаштириш даражаси дунёда энг юқорилардан: давлат хизматларининг 100% га яқини онлайн тарзда кўрсатилади. Натижада, тадбиркорлар бир дарча тамойида интернет орқали корхона очишдан тортиб солиқ тўлаш ва экспорт-импорт операцияларини амалга оширишгача барча ишларини бажара оладилар. Бундай юқори рақамли инфратузилма Сингапур тадбиркорлик муҳитининг асосий афзаллиги сифатида эътироф этилади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, Сингапурда ҳар 1000 ишга яроқли аҳолига 10 та янги рўйхатдан ўтган корхона тўғри келади, бу кўрсаткич АҚШ ёки Европа мамлакатларига нисбатан анча юқоридир. Жумладан, 2020 йилда Сингапурда янги бизнеслар билан тўйинганлик коэффициенти 9,99 ни ташкил этган (яъни ҳар 1000 нафар ишга лаёқатли кишига қарийб 10 та янги масъулияти чекланган жамият тўғри келган)⁵. Бу кўрсаткич Сингапурнинг тадбиркорлик фаоллиги юқорилигини ва муҳитнинг жозибадорлигини англатади.

Гендер масаласи нуқтаи назаридан, Сингапурда аёл тадбиркорлар улуши нисбатан ошмоқда, аммо ҳануз эркаклар сони устунлик қилади. Расмий маълумотларга кўра, Сингапурда аёллар мулкидаги компаниялар мамлакатдаги барча компанияларнинг тахминан чорак қисмини ташкил этади (масалан, 2020 йил ҳолатига 27% атрофида)⁶. Ҳукумат бу кўрсаткични ошириш учун қатор ташаббусларни амалга ошираётгани кузатилмоқда: масалан, бизнесда аёлларнинг иштирокини рағбатлантириш бўйича миллий ҳаракат режаси, аёл старт-аплар учун махсус инкубация дастурлари ва молиялаш имкониятлари кенгайтирилмоқда. Жумладан, Сингапурда Mastercard Women Entrepreneurs Index натижаларини инобатга олган ҳолда, аёлларнинг тадбиркорликка жалб этилишини яхшилаш бўйича ҳамкорлик лойиҳалари йўлга қўйилган. Бу ишлар узоқ муддатда Сингапурда гендер тенглигини таъминлаш ҳамда тадбиркорлик баҳолаш методологиясида гендер индикаторларини ҳам ўринли жойга қўйишга хизмат қилади.

Қозоғистон сўнгги икки ўн йилликда Марказий Осиёда хусусий тадбиркорликни жадал ривожлантириш ва уни баҳолаш бўйича ислоҳотларни жадал амалга оширган давлат сифатида эътироф этилмоқда. Давлат бошқаруви моделини бозор тамойиллари асосида янгилаш жараёнида Қозоғистон Жаҳон банкининг Doing Business рейтингда ўз ўрнини кескин яхшилади: масалан, 2020 йил якунларига кўра Қозоғистон мазкур рейтингда 25-ўринга кўтарилган эди. Бу натижага эришиш учун мамлакат бир қатор тартибий ислоҳотлар ўтказди: корхоналарни давлат рўйхатидан ўтказиш жараёни соддалаштирилди, қурилишга рухсат олиш ва кредитга эришиш соҳаларида сезиларли енгиликлар яратилди. Хусусан, Қозоғистон компанияни рўйхатдан ўтказиш пайтида автоматик равишда ҚҚС (Қўшилган қиймат солиғи) учун ҳам рўйхатга олиш тизимини жорий этди, бу эса корхоналарга алоҳида қўшимча тартибдан ўтиш заруратини тугатди. Шунингдек, қурилиш учун рухсат олишда лойиҳа экспертизасини тезлаштириш ва сув тармоғига уланишни осонлаштириш ҳисобига бюрократик босқичлар қисқартирилди. Кредит олиш имконини яхшилаш мақсадида гаров реестри қамрови кенгайтирилди ва банкротлик жараёнида кафолатли кредиторларнинг ҳуқуқлари мустаҳкамланди⁷. Бу чоралар Doing Business ҳисоботида юқори баҳоланди ва рейтингдаги кўтарилишни таъминлади.

Қозоғистонда тадбиркорликни баҳолашда асосий индикаторлар сифатида шунингдек янги ташкил этилган субъектлар сони ва уларнинг иқтисодиётда тутган ўрни ҳам ҳисобга олинади. Жаҳон банки маълумотларига кўра, Қозоғистонда янги

⁵ <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/IC.BUS.NDNS.ZS/rankings#:~:text=13%20Malta%20%2010,05%202020>

⁶ <https://www.businesstimes.com.sg/wealth/whos-who-in-private-banking-mar-2025/unlocking-potential-female-led-businesses#:~:text=Unlocking%20the%20potential%20of%20female,per%20cent%20in%20the>

⁷ <https://www.azernews.az/region/157695.html#:~:text=Kazakhstan%20ranks%2025th%20in%20Doing,reports%20with%20reference%20to%20WB>

бизнес тузилишининг тетиклиги нисбатан баланд: 2020 йилда ҳар 1000 нафар ишга лаёқатли аҳолига 3,5 та янги рўйхатдан ўтган корхона тўғри келди. Бу кўрсаткич бўйича Қозоғистон 143 та иқтисодиёт орасида 47-ўринда турувчи мамлакат сифатида қайд этилган. Солиштириш учун, ўша йили Ўзбекистонда бу кўрсаткич 2,7 ни ташкил этиб, 58-ўринда эди⁸. Яъни Қозоғистонда ҳар бир аҳолига нисбатан ташкил этилаётган янги бизнеслар сони Ўзбекистонга қараганда юқорироқ бўлган, бу эса хусусий сектор фаоллигининг бир кўринишидир.

Қозоғистонда тадбиркорлик муҳитини яхшилашга қаратилган институтлар ва механизмлар мавжуд. 2013 йилда таъсис этилган “Атамекен” Миллий тадбиркорлар палатаси хусусий сектор манфаатларини ҳимоя қилиш ва ҳукуматга тадбиркорликни ривожлантириш бўйича таклифлар киритишда фаол роль ўйнайди. Палата ҳар йили бизнес муҳитига доир таҳлилий ҳисоботлар чиқаради, ҳудудлар кесимида шарт-шароитларни рейтинг қилади ва давлат органлари фаолиятини танқидий баҳолайди. Бундан ташқари, Қозоғистон Ҳукумати ҳузурида махсус Бизнес муҳитини яхшилаш бўйича кенгаш (ёки шу каби идоралараро комиссия) фаолият юритади, унинг вазифаси халқаро экспертлар билан ҳамкорликда мамлакатнинг рейтингларини кўтариш, ортиқча тўсиқларни аниқлаш ва бартараф этишдан иборат. Қонун чиқарувчи ҳокимият ҳам тадбиркорлик кодекси ва бошқа қонунчиликка доимий равишда ўзгартишлар киритиб боради – масалан, кичик бизнесни текширишга мораторийлар, лицензия талабларини қисқартириш, рухсат этиш тизимини ислоҳ қилиш каби чоралар қонун билан мустаҳкамланган.

Рақамлаштириш даражаси бўйича Қозоғистон Марказий Осиёда етакчи ҳисобланади. Давлат хизматларининг аксарияти “Электрон ҳукумат” (eGov.kz) портали орқали кўрсатилади. Тадбиркорлар электрон рақамли имзо орқали уйдан турибоқ корхонани рўйхатдан ўтказишлари, солиқ ҳисоботини топширишлари, божхона декларациясини тўлдиришлари мумкин. Масалан, корхонани онлайн рўйхатдан ўтказиш учун Қозоғистонда фуқароларга электрон рақамли имзо (ЭЦП) олиш кифоя қилади ва бу хизмат давлат хизматлари марказларида тез ва бепул кўрсатилади. 2020 йилга келиб, дунёнинг барча энг яхши 20 та иқтисодиёти қаторида Қозоғистон ҳам бизнесни давлат рўйхатига олиш жараёнини тўлиқ онлайн режимда таклиф эта оладиган давлатлар сафидан ўрин олди. Бу эса катта ютуқ бўлиб, тадбиркорликни баҳолашда Қозоғистонга юқори балл берилишига олиб келган (Doing Business 2020 ҳисоботида “Бизнес бошлаш” кўрсаткичи бўйича Қозоғистон 22-ўринни эгаллади ва 94,4 балл тўплади)⁹.

Қозоғистонда гендерга сезгир ёндашувлар давлат сиёсатида муҳим ўрин тутди. Айниқса, аёлларни тадбиркорликка жалб этиш ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий устувор йўналиш сифатида қўллаб-қувватланмоқда. Статистикага кўра, 2021 йил якунлари бўйича Қозоғистонда кичик ва ўрта корхоналарнинг 43,3% аёллар томонидан бошқарилган. Бу улуш 2010 йилга нисбатан 26% га ўсгани қайд этилгани, ҳукуматнинг аёл тадбиркорларга кўмак дастурлари самара берганидан далолатдир. Масалан, “Дамуу” тадбиркорликни ривожлантириш жамғармаси орқали аёлларнинг бизнес лойиҳаларига имтиёзли кредитлар ва грантлар ажратиш йўлга қўйилган ЮНИФЕМ (UN Women) ва ЕТТБ (EBRD) кўмагида “Аёллар бизнесда” дастури 2015 йилдан буён амалга оширилиб, минглаб аёл тадбиркорлар бизнес билим ва малакаларини оширди. Бундан ташқари, мамлакат бўйлаб 17 та Аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш марказлари ташкил этилган бўлиб, улар аёлларга бизнес режа тузиш, молияга эга бўлиш, ҳуқуқий маслаҳат олиш каби масалаларда бепул ёрдам кўрсатмоқда. Натижада, Қозоғистон аёл тадбиркорлар улуши бўйича ҳам минтақада энг юқори кўрсаткичларга эришмоқда

⁸ <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/IC.BUS.NDNS.ZS/rankings#:~:text=41%20Panama%20%204,29%202020>

⁹ <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/kazakhstan#:~:text=Doing%20Business%20in%20Kazakhstan%20,here%20to%20group%20by>

(масалан, 2024 йилда аёллар эгалик қиладиган кичик бизнеслар сони бир миллиондан ошиб, улар кичик бизнес субъектларининг қарийб 48%ини ташкил этгани айтилмоқда)¹⁰.

Туркияда сўнгги ўн йилликда тадбиркорлик муҳитини яхшилаш борасида изчил ҳаракатлар кузатилди. Мамлакат 2020 йилга келиб Doing Business рейтингида 33-ўринга кўтарилди, яъни бир йилда ўн поғонага сакради. Бу ўсишга эришишда Туркия Ҳукуматининг тадбиркорликка доир ислохотлар пакети (2019–2020) муҳим роль ўйнади. Ушбу ислохотлар доирасида ширкат тузиш жараёни соддалаштирилди – масалан, олдин мажбурий бўлган нотариал тасдиқлов ва банкда ҳисобрақам очиш талаблари бир вақтда ва тезлаштирилган тартибда амалга ошириладиган қилиб бирлаштирилди. Натижада, Туркияда янги компания очиш учун зарур вақт 2017 йилдаги 7 кундан 2020 йилда 3-5 кунга қисқарди, процедуралар сони эса 7 тадан 5 тага камайди, деб қайд этилган. Давлат регистрациининг тўловлари камайтирилиб, минимал устав капитали талаби бекор қилинди. Бу каби чоралар Doing Business ҳисоботининг “Бизнес бошлаш” индикаторида Туркия позициясини яхшилади (2020 йилда Туркияда бизнес бошлаш кўрсаткичи 88,8 балл билан 77-ўринда эди)¹¹.

Туркия тадбиркорлик муҳитини баҳолашда халқаро тажрибадан фаол фойдаланади. Мамлакат 2010 йиллар давомида Европа Иттифоқи қонунчилигига мувофиқлашиш жараёнини ўтказди. Шу тариқа, корпоратив бошқарув, миноритар акциядорларни ҳимоя қилиш, лицензиялаш ва рухсатномалар тизими Европа стандартларига яқинлаштирилди. Масалан, инвестиция баҳсларини хал қилиш ва кредиторлар ҳуқуқини таъминлаш юзасидан қонунларда тузатишлар амалга оширилди, бу Инвесторларни ҳимоя қилиш ҳамда Кредит олиш индикаторларида Туркияга юқори баҳолар келтирди. Doing Business 2020 маълумотларига кўра, Туркия “Миноритар инвесторларни ҳимоя қилиш” кўрсаткичи бўйича дунёда 21-ўринни эгаллади, “Кредит олиш” бўйича эса 37-ўринда бўлгани ислохотлар самарасидир¹².

Бундан ташқари, Туркияда тадбиркорликни қўллаб-қувватлайдиган бир қатор институтлар фаолият кўрсатади. Улар орасида KOSGEB (Кичик ва ўрта корхоналарни ривожлантириш ташкилоти) муҳим ўринга эга бўлиб, у кичик бизнесга молиявий грантлар, таълим ва консалтинг хизматлари кўрсатади. Шунингдек, TOBB (Туркия палаталар ва биржалар иттифоқи) бизнеснинг овозини ҳукуматга етказувчи асосий ташкилот бўлиб, ҳар йили “Бизнес индекси” тузади ва минтақа кесимида шароитларни таҳлил қилади. Туркия Тикланиш ва тараққиёт банки ва TUBITAK (илмий-техникавий тадқиқот кенгаши) орқали инновацион стартапларни молиялаш, венчур маблағлар тақдим этиш йўлга қўйилган.

Туркиянинг рақамлаштириш борасидаги ютуқлари ҳам эътиборга молик: ҳукумат “e-Devlet” номли электрон ҳукумат порталини ривожлантириб, тадбиркорларга интернет орқали қўллаб-қувватлаш хизматлар таклиф этмоқда. Масалан, савдо реестри маълумотлари “MERSİS” марказлашган электрон система орқали юритилади, бу эса компания тузиш ва ўзгартиришларни онлайн тарзда киритиш имконини беради. Солиқ ва божхона тизимларида ҳам электрон декларация ва тўловлар тўлиқ жорий этилган. Бироқ рақамлаштириш даражаси ҳали Сингапур ёки Эстония каби етакчилардан орқада, айрим жараёнлар ҳануз ярим онлайн/ярим анъанавий тартибда қолмоқда. Масалан, 2020 йил ҳолатига Туркияда “Хориж савдоси” (экспорт-импорт) операцияларидаги ҳужжат айирбошлаш жараёнида маълум сансалорлик сақланиб қолаётгани халқаро ҳисоботларда таъкидланди.

Гендер масаласига келганда, Туркияда аёлларнинг тадбиркорликдаги иштироки анъанавий равишда паст бўлган. Жаҳон банкининг гендер маълумотлари 2013 йилда

¹⁰ <https://astanatimes.com/2022/09/women-owned-businesses-grow-in-kazakhstan-make-up-nearly-45-percent-of-total-in-2021/#:~:text=,by%2026%20percent%20since%202010>

¹¹ <https://archive.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/turkey#:~:text=World%20Bank%20Group%20,Dealing%20with>

¹² <https://countryeconomy.com/business/doing-business/turkey#:~:text=Turkey%20,Index%20%E2%80%BA%20%C2%B7%20FrenchPortuguese>

Туркияда барча бизнес эгалари орасида аёллар улуши бор-йўғи 7,4% эканини кўрсатган¹³. Кейинги йилларда бу кўрсаткич ошган бўлса-да, ҳануз нисбатан паст даражада қолмоқда. Туркиянинг аёл тадбиркорлар уюшмаси (KAGİDER) маълумотларига кўра, 2020 йилга келиб аёллар мамлакатдаги кичик бизнес субъектларининг тахминан 14-15% ни ташкил этган. Солиштириш учун, АҚШ ва Қозоғистонда бу кўрсаткич 40% атрофида экани юқорида қайд этилди. Шу боис Туркия ҳукумати ва нодавлат сектори аёлларни бизнесга жалб этиш учун махсус дастурлар устида ишламоқда: микрокредит ташкилотлари орқали аёллар стартапларини молиялаш, касаначи аёлларни қўллаб-қувватлаш, бизнес-таълим курсларини ташкил этиш каби ташаббуслар амалга оширилмоқда. Қувонарлиси, корпоратив бошқарув даражасида аёллар иштирокида ижобий динамика кузатилган – 2021 йилда Туркияда менежмент лавозимларидаги аёллар улуши 35% ни ташкил этган бўлиб, бу жаҳон ўртача кўрсаткичидан 4 пунктга юқори эканлиги хабар қилинган¹⁴. Ушбу рақамлар тадбиркорлик муҳитида аёлларнинг роли ортиб бораётганини кўрсатади, бироқ мулк эгаллиги ва бизнес очиш даражасида гендер тафовути ҳали сезиларли бўлиб қолмоқда.

Юқорида кўриб чиқилган мамлакатлар тажрибасидан кўриниб турибдики, тадбиркорликни баҳолаш комплекс ёндашувни талаб этади. Энди Ўзбекистон шароитида амалдаги ҳолатни таҳлил қилиб, уни халқаро тажриба билан таққослаймиз. Ўзбекистон 2017 йилдан бошлаб хусусий секторни ривожлантиришни жадаллаштирди ва бизнес муҳитини яхшилашга қаратилган кенг ислохотлар дастурини амалга ошира бошлади. Бу саъй-ҳаракатлар натижасида сўнгги йилларда мамлакатда тадбиркорлик субъектлари сони кескин ошди, қатор тартиб-таомиллар енгиллашди ҳамда Ўзбекистоннинг халқаро рейтинглардаги ўрни яхшиланди. Масалан, 2016 йилда Doing Business рейтингида республика 87-ўринда бўлган бўлса, 2020 йилга келиб 69-ўринга кўтарилди (балли 100 дан 76,7 ни ташкил этди) – бу даврда 10 та йўналиш бўйича 7 тасида ислохотлар амалга оширилгани Жаҳон банки ҳисоботида қайд этилган эди. Айниқса, “корхонани рўйхатдан ўтказиш”, “кредит олиш” ва “солиқ тўлаш” кўрсаткичлари бўйича Ўзбекистон сезиларли прогрессга эришган. Хусусан, янги тадбиркорлик субъектини рўйхатдан ўтказиш учун керак бўладиган вақт 2012 йилларда 20 кундан зиёд бўлган бўлса, бугунги кунда ўртача 3 кунга туширилди, процедуралар сони эса 3 тани ташкил этмоқда. Рўйхатдан ўтиш харажатлари ҳам камайтирилиб, устав капитали бўйича талаб бекор қилинди (0% ЯИМга нисбатан). Ушбу кўрсаткичлар бўйича Ўзбекистон жаҳон ўртача даражасидан яхшироқ натижаларга эришди ва минтақада етакчи поғоналардан жой олди.

Мамлакатда ҳукумат тадбиркорликни баҳолаш учун баъзи халқаро методологик инструментларни қабул қилган. Масалан, 2018 йилдан республика бўйича биринчи марта Global Entrepreneurship Monitor (GEM) тадқиқоти ўтказилди ва унда аҳолининг тадбиркорликка мойиллик даражаси ўлчанди. Натижалар Ўзбекистонда катта ёшдагиларнинг тахминан 25% ўз бизнесини бошлашга тайёр эканини кўрсатган, бу эса жаҳон миқёсида юқори кўрсаткичлардан бири. Аммо амалда янги бизнес бошлаш кўрсаткичи анча паст эди. Бу тафовут тадбиркорлик муҳитидаги тўсиқлар (молия етишмаслиги, билим ва кўникмаларнинг камлиги) билан боғлиқлиги таъкидланган. Шу сабабли, Ўзбекистон ҳукумати тадбиркорликни рағбатлантиришга қаратилган қатор давлат дастурларини амалга оширди: “Ёшлар – келажагимиз”, “Ҳар бир оила – тадбиркор” каби дастурлар орқали ёшлар ва аёлларнинг бизнес лойиҳаларига имтиёзли кредитлар ва грантлар ажратилди. Бу чоралар натижасида 2017–2022 йилларда қишлоқ жойларида кўплаб янги тадбиркорлик субъектлари пайдо бўлди ва умумий ҳисобда

¹³ <https://documents1.worldbank.org/curated/en/820221479289934040/pdf/110297-WP-P146215-PUBLIC-BEEPSENG.pdf#:~:text=%5BPDF%5D%20women,owners%20in%20Turkey%20are%20women>

¹⁴ <https://www.dailysabah.com/business/economy/turkey-above-world-average-in-women-in-business-2021-report#:~:text=The%20overall%20ratio%20of%20the,point%20compared%20with%20last%20year>

кичик бизнес ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2016 йилги ~45% дан 2022 йилда ~55% га етди, деб ҳисобланмоқда.

Ўзбекистоннинг тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш тизими ҳали шаклланиш жараёнида. Ҳозирча асосий эътибор халқаро рейтингларда иштирок этиш ва улар талабларига мослашишга қаратилган. Масалан, 2019 йилда Ўзбекистон Президенти фармони билан республика Doing Business индикаторларини яхшилаш бўйича “Йўл харитаси” тасдиқланган эди. Унга мувофиқ турли вазирлик ва идораларга аниқ вазифалар белгиланди (корхоналар учун муқобил электр манбасини ўрнатиш тартибини енгиллаштириш, кичик суммадаги даъволар учун соддалаштирилган суд тартибини жорий қилиш ва ҳ.к.). Бундай чоралар қисқа муддатда самара берди – Doing Business 2020да Ўзбекистон 20 та энг ислохотчи давлатлар рўйхатига киритилди. Лекин шунини таъкидлаш жоизки, ушбу рейтингнинг 2021 йилдан тўхтатилиши (маълумотлар манипуляцияси можароси сабаб) миллий баҳолаш тизимини такомиллаштириш зарурлигини кун тартибига чиқарди. Энди Ўзбекистон янгича ёндашувларни жорий этиши, тадбиркорлик муҳитини баҳолашда халқаро стандартларни ўзлаштирган ҳолда миллий “бизнес муҳити индексини” ишлаб чиқиши даркор.

Ўзбекистон амалиётида институтлар нуқтаи назаридан олганда, сўнгги йилларда муҳим ўзгаришлар бўлди. 2017 йилда Тадбиркорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича вакил (Бизнес омбудсман) институти ташкил этилди. Бизнес омбудсман тадбиркорлик субъектлари мурожаатларини кўриб чиқиб, уларнинг ҳуқуқлари поймол этилган ҳолларда чоралар кўради, давлат органларига тақдимномалар киритади. Шунингдек, Савдо-саноат палатаси фаолияти кучайтирилиб, тадбиркорларнинг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларига фикр билдириши тизими жорий этилди. 2023 йилда эса Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик кодекси” ишлаб чиқилди. Кодексда тадбиркорликни тартибга солиш принциплари, шу жумладан, аёллар ва ёшлар тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш кафолатлари акс этди. Бу ҳам Ўзбекистоннинг гендерга сезгир ёндашувга бўлган эътиборини ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамлаган муҳим қадамдир.

Рақамлаштириш даражасига келсак, Ўзбекистонда бизнес жараёнларини рақамлаштириш сезиларли равишда олдинга силжиди, бироқ айрим жиҳатлар бўйича ҳали ортда қолмоқда. Масалан, 2018 йилда “Ягона дарча” принципида ишловчи Ягона интерактив давлат хизматлари портали жорий этилиб, тадбиркорларга онлайн режимда корхонани рўйхатдан ўтказиш имконияти берилди. Натижада, бугун тадбиркорлик субъектларининг 90% дан ортиғи ўз фирмасини интернет орқали рўйхатдан ўтказмоқда ва ушбу жараён ўртача 30 минутдан 1 кунгача вақт олади, холос. Солиқ қўмитаси томонидан электрон солиқ хизмати (E-Soliq) йўлга қўйилди, бу солиқ ҳисоботларини топшириш ва тўловларни онлайн амалга оширишни анча осонлаштирди. Шу билан бирга, рақамли имзо ва электрон документ айланиши хусусий секторда ҳам кенгайиб бормоқда – масалан, йирик корпорациялар билан шартномалар тузишда электрон шаклга ўтиш кўпайди. Бундай прогресс бўлишига қарамай, рақамлаштириш борасида ҳали қамраб олмаган соҳалар бор. Жумладан, қурулишга рухсат олиш, ер участкаларини расмийлаштириш ёки банкротлик жараёнларини тўлиқ рақамлаштириш лозимлиги халқаро экспертлар томонидан таъкидланмоқда. OECDнинг 2023 йилги тадқиқотига кўра, хорижий инвесторлар Ўзбекистонда бизнес рўйхатидан ўтказиш ва лицензиялаш осонлашганини таъкидлашган, бироқ бозорда рақобатни тўлиқ таъминлаш ва инфраструктурага инвестицияларни ошириш борасида ҳали вазифалар борлигини қайд этишган¹⁵. Тадбиркорлар рақамли инфратузилмани янада яхшилаш, айниқса, интернет тезлиги ва кўламини кенгайтириш зарурлигига эътибор қаратмоқда. Бунини ҳисобга олган ҳолда, ҳукумат “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастури

¹⁵ https://www.oecd.org/en/publications/2023/05/insights-on-the-business-climate-in-uzbekistan_9ac46b98.html#:~:text=match%20at%20L4049%20acknowledging%20clear,playing%20field%20between%20public%20and

доирасида интернет тармоғини ривожлантиришга катта сармоя киритмоқда, бу эса келгусида тадбиркорлик муҳитини баҳолашда ижобий акс этиши кутилмоқда.

Гендерга сезгир ёндашув масаласида Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда ижобий ўзгаришлар бор. Расмий маълумотга кўра, 2024 йил ҳолатига тижорат соҳасида фаолият юритаётган 243 мингта яқка тартибдаги тадбиркорнинг 42% аёлларга тўғри келади, яъни 102 минг нафарга яқин тадбиркор аёллар бор. Бундан ташқари, кичик корхоналар раҳбарлари орасида ҳам аёллар салмоғи ортиб бормоқда. Албатта, бу кўрсаткичларда яқка тадбиркорлик (микробизнес) улуши юқори эканини инобатга олиш лозим. Йирик ва ўрта бизнесда аёллар улуши ҳали унчалик баланд эмас. Лекин давлат сиёсати бу соҳада аниқ мақсадларни белгилаган: 2022–2026 йилларга мўлжалланган “Тараққиёт стратегияси”да аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш, аёл тадбиркорлар учун “стартап-ускуна” (startup incubator) марказлари ташкил этиш ва бизнесда гендер тенглигини баҳолаб бориш вазифалари қўйилган. 2022 йилда биринчи марта “Йилнинг энг яхши аёл тадбиркорлари” республика танлови ўтказилиб, аёлларнинг ютуқлари оммага намоиш этилди. Бундай чоралар гендер ёндашувнинг амалий намунасидир.

Юқоридагиларни хулоса қилганда, Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш амалиёти ҳали ривожланиш босқичида бўлса-да, сўнгги йилларда амалга оширилган ислохотлар самараси сезилмоқда. Назарий таҳлил ва қиёсий тадқиқотлар кўрсатадики, АҚШ ва Сингапур каби мамлакатларда тадбиркорликни баҳолаш учун тизимли индикаторлар ва доимий мониторинг йўлга қўйилган, Қозоғистон ва Туркияда эса халқаро рейтинглар талаблари миллий сиёсатга интеграция қилинган. Ўзбекистон учун мазкур тажрибалардан хулоса шуки: эндиликда мамлакатнинг тадбиркорликни баҳолаш методологиясини халқаро стандартларга мувофиқ такомиллаштириш долзарбдир.

Хулоса ва таклифлар.

Якуний хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда тадбиркорлик фаолиятини баҳолаш методологиясини такомиллаштириш бу – иқтисодий ислохотларнинг навбатдаги муҳим босқичидир. Хориж тажрибаси кўрсатадики, бизнес муҳитини доимий ва холис баҳолаб бориш, рақамли технологиялар ва гендер каби замонавий омилларни ҳисобга олиш, институтчионал мувофиқлаштиришни таъминлаш орқали мамлакатда тадбиркорлик салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш мумкин. Зикр этилган концептуал ёндашув ва амалий қадамлар илмий асосланган бўлиб, уларнинг изчил амалга оширилиши Ўзбекистонни тадбиркорликни баҳолаш ҳамда ривожлантириш борасида халқаро стандартларга мос юқори поғонага олиб чиқиши шубҳасиз.

Адабиётлар/ Литература/Reference:

Chi, A., Zainea, L., Marcu, C., Paru, A., & Emil, V. (2021). A Review of the Relationship between Corporate Entrepreneurship and Financial Performance. *MANAGEMENT AND ECONOMICS REVIEW*. <https://doi.org/10.24818/mer/2021.06-10>.

GEM (2025) Global Entrepreneurship Monitor 2024/25: Entrepreneurship Reality Check. GEM Consortium. Docmyn: <https://www.gemconsortium.org>.

Gerlitz, L., Meyer, C., & Prause, G. (2020). Methodology approach on benchmarking Regional Innovation on Smart Specialisation (RIS3): a joint macro-regional tool to regional performance evaluation and monitoring in Central Europe. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(80\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(80)).

Katunina, I. and Fomina, Y. (2021) 'In search of excellence in social entrepreneurship project management: experience and standards of the European Union', *Strategic Decisions and Risk Management*.

Loukopoulos, A., Taylor, M., Sotiropoulou, A., Hvalic Erzetich, B., Mikolič, S., Potočnik Slavič, I. and Manti, A. (2023) 'Social entrepreneurship education enhancement through innovative training pedagogies across Europe', *The Irish Journal of Management*

Mercedes, B. (2021). *Similarities and Differences in the European Entrepreneurial Activities*. *International Journal of Applied Economics, Finance and Accounting*. <https://doi.org/10.33094/8.2017.2021.112.48.55>.

Mirov, A. et al. (2024) 'Composite indicators for entrepreneurial ecosystems', *Journal of Small Business Policy*, 15(2), pp. 34–56.

O'Leary, D. (2022) 'Unemployment and entrepreneurship across high-, middle- and low-performing European regions', *Regional Studies, Regional Science*, 9, pp. 571–580.

OECD (2023) *Framework for the Evaluation of SME and Entrepreneurship Policies and Programmes*. Paris: OECD Publishing

Remeikienė, R., Gasparėnienė, L., Fedajev, A., Arsić, S. and Noga, G. (2023) 'Challenges of entrepreneurship development in Europe in the light of the pandemic crisis', *Journal of Business Economics and Management*.

Varga, A., Szerb, L., Sebestyén, T. and Szabó, N. (2020) 'Economic Impact Assessment of Entrepreneurship Policies with the GMR-Europe Model', *The Entrepreneurial Society*.

World Bank (2023) *Entrepreneurship Database Methodology Note*. Washington, DC: World Bank Group.

World Bank (2024) *Business Ready Report 2024*. Washington, DC: World Bank Group.